

MARTÍ TIBOR

Magyar nyelvű kéziratok hamvazószerdái prédikáció a 17. század első feléből

A nagyszombati egyetem alapítását és Pázmány Péter halálát követő években, valószínűleg 1635–1639 folyamán Nagyszombatban vagy Pozsonyban, hamvazószerdán elmondott magyar nyelvű prédikáció kéziratok szövege maradt ránk a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában.¹ A prédikációt tartalmazó kötet 93 sermója felöleli az egyházi év szinte valamennyi vasár- és ünnepnapját, valamint a legfontosabb szentek ünnepeit. A prédikációkat elhangzási helyük mellett keletkezési idejük is rendkívül izgalmassá teszi, hiszen az Pázmány életének utolsó éveivel, az egyetem alapításával, Pozsony és Nagyszombat történetének egyaránt egyik legkiemelkedőbb korszakával esik egybe. A prédikációk motívumainak hasonlatossága, az idézett szentek (Szent Bonaventura, Szent Bernárd) és a „Szent Ferencz *Atyánk*”² kifejezés arra engednek következtetni, hogy ferences hitszónok lehet a szerző; személyének tisztázása további kutatásokat igényel.³

¹ A kötetre SZELESTEI N. László hívta fel figyelmemet. *Concio in die Cinerum = Egyházi beszédek (Conciones)*, ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattár, A 160 (f. 25r–f. 28v). Terjedelmi okokból itt csak a sermo egy részének közlésére szorítkozom és bővebb filológiai elemzésbe sem bocsátkozhatom. A magyar nyelvű kéziratok prédikációskötet a 17. század első feléből, 1631 és 1641 közé eső évmegjelölésekkel tartalmaz az egyházi év vasár- és ünnepnapjaira, valamint egyes szentek ünnepeire egyházi beszédeket (vö. SZELESTEI N. László, *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csiksomlyói kéziratok prédikációk*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2003 (Pázmány Irodalmi Műhely – Források, 4), 17. A nagyszombati könyvtár 1690. évi katalógusában már szerepel a negyedrétt alakú kötet, de szerző megjelölése nélkül. Vö. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, II, *Nagyszombat 1632–1690*, s. a r. FARKAS Gábor Farkas, Szeged, 1997 (Adattár XVI–XVII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez 17/2), 199. Mivel különböző évek összegyűjtött beszédeiről van szó, nem állítható teljes bizonyossággal, hogy valamennyi prédikáció egy szerző műve; az elhangzási hely és évszám megjelölése utólagosnak tűnik, nem biztos, hogy a szerző által. A kötetben több helyen szerepel egy „F. B. F.” monogram (f. 222r, f. 245r, f. 260r, f. 266r, f. 288r, f. 293r, f. 298r, f. 303r, f. 389r); korántsem biztos, hogy a szerzőt jelöli, de talán azonosíthatók a betűk Fr. Bernardinus Fohnay [Tolnay] pozsonyi ferencessel, aki Kósa Jenő *Collectaneainak* tanúsága szerint 1646. február 5-től 1648-ig a tartomány provinciális volt s 1658. márc. 25-én hunyt el Pozsonyban: Eugenius KÓSA, *Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci Strictioris observantia Collectaneorum*, (OSzKK, Fol. Lat. 4271), f. 100r–v, ill. f. 101v–f. 102r. Lásd még: *Catalogus Alumnorum Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum*, Conscriptus a P. Michaeli WEISS, Eisenstadt, in *Conventu (nunc domus filialis) ad S. Michaelum Archangelum Provinciae Austriae*, 1978, 56.

² F. 104r.

³ A pozsonyi, ill. nagyszombati ferencesekről a korszakban (a teljesség igénye nélkül): Eugenius KÓSA, *Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria...*, f. 97r–f. 106r, illetve f. 135r–f. 148r.; MASZÁRIK Viktor, *A Szűz Máriáról nevezett Sz. Ferenczrendű tartomány pozsonyi zárdájának, templomának, kápolnáinak és góth stílusú templom tornyának története 1297–1897*, Pozsony, 1897, 21.; KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I, Budapest, 1922, 113–118, 207–211, illetve 228–242.;

Nagyböjt első napján, hamvazószerdán a teljes hívősereg, illetőleg gyülekezet számára tudatosult, hogy elérkezett az ideje a bűnbánatnak és a Krisztus negyven napig tartó pusztába vonulására, illetőleg szenvedésére történő emlékezésnek. Szembetűnő a beszéd nyugodt hangütése, a szemléletesség kedvéért felhozott egyiptomi példázat elvont párhuzama és végül a személyes felszólítás a vétkek elhagyására. A liturgia vi-ola színének, a hamvazás szokásának magyarázata a prédikáció fontos részét képezi, mert jelzi a liturgiának a böjti lelkület alakításában betöltött szerepét. A koponya a halál szimbólumaként jelenik meg; a halál és a mulandóság fölötti elmélkedés spirituális eszközévé válik. A régi, ókeresztény motívum gyakori ábrázolása közismert, a keresztény ikonográfia (pl. Szent Jeromos-ábrázolások) fontos jelképe.⁴ A koponya asztalnál való megjelenítésének motívuma a prédikáción kívül más műfajban, az utolsóítélet-játékban is előfordul, így a töredékesen fennmaradt 1725. évi csiksomlyói utolsóítélet-játék⁵ második jelenetében.⁶

Concio in die Cinerum⁷

Memento homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris. Gen. 3.

[f. 25r] Az Aegyptombélieknek szokások vala, noha egyébképpen goromba para[s]zt és⁸ kegyetlen nemzetség vala, hogy az vendégségekben, midőn immár a vendégek nekiédesdedének az ételnek itálnak, akkor hogy a mértékletes és⁹ józan életet ajánlanák nékik és az torkosságnaak elejét vennék, a vendég eleiben az asztalra az töb' étkek között egy emberfő koponyáját adják vala bé nékik, hogy látván aztot a vendégek,

SILL Aba Ferenc, *A marianus rendtartomány kolostorainak újjáépítése és benépesítése a katolikus restauráció idején = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, szerk. ŐZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba, Bp., PPKE BTK, METEM, 2005, I (Művelődés-történeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák, 1), 204–205, illetve 208.

⁴ PÁL József, ÚJVÁRI Edit, *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, Bp., Balassi, 2001, 266–267.

⁵ A darabot kiadta és magyarázta: NAGY Szilvia, *Az Actio antiqua satis sine initio című dráma kritikai kiadása*, Miskolci Egyetem BTK, 1999. [Szakdolgozat.] A drámáról Uő., *Motívumátvételek néhány csiksomlyói drámában = A magyar színháték honi és európai gyökerei: Tanulmányok Kilián István tiszteletére*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2003, 43–50.

⁶ Aristippus megérkezik Epicurius házába, ahová lakomára hivatalos, azonban senkit sem talál barátjánál. A szolgák a házigazda keresésére indulnak, de hiába. Megérkező barátai elmondják Aristippusnak, hogy Epicurius egy koponyát invitált mulatozni, mire a halál állított be a lakomázók közé, és magával vitte a megdondolatlan ifjút.

⁷ ELTE EKK, A 160, f. 25r–28v. Az átírás során a *Régi magyar prédikációk* kötet (*Régi magyar prédikációk: 16–18. század*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat, 2005) szövegközlési elvét követem. Ez a prédikáció itt jelenik meg először nyomtatásban.

⁸ A szó előtt javítás a szövegben (áthúzott szó).

⁹ A szó előtt javítás a szövegben (áthúzott szó).

eszekben jutna az halál, és megemlékeznének az ő halandó voltokról, amelyre ím ily igék valának feljegyezve: *Aspicio tristem hanc et lugubrem mortis imaginem, ac memores estotio huic vos similis aliquando futuros*. És bizonyára, jó és dicséretes szokás vala ez kösztek: mert az Isten is mindjárt az teremptéskor az világnak első lakosait az halandóságnak ruhájával ruházta fel, és ily halandóságnak jeleivel¹⁰ mér kívöl, hogy megemlékeznének arról, akármely sokáig élnének,¹¹ de ugyan az halál[1]ra mőnendők volnának. Hogyha én az Anyaszentegyháznak ceremoniáit ez mái napon meggondolom, azt találok benne, hogy ugyanazon sz. és dicséretes szokást az Anyaszentegyház tartja e mai napon. Mely az sok vendégségek után, az sok különbféle¹² jó lakás után, az fársángi vigasság után, az halálnak emlékezetit juttattja eszünkben, és hogy a mi halandó¹³ voltunkra emlékesztetne minket, az mi lelkünknek asztalára¹⁴ az halál emlékezetinek ét két adja, és minket hamuszínű gyá[s]zruhában öltöztet mondván: *Memento homo quia pulvis es etc.*, Had el immár a hiában való fársángolást, immár az piaczon és uczákon eleget farsángoltál, immár eleget hevertél a te bűnidnek ágyában, nyisd fel immár egyszer szemeidet, és lásd meg, ki vagy te, honnét szármoztál, és ismét hová mene, mőnendő vagy, eleget [f. 25v] kevélykedtél, hántad vetted magadot, hátrahagyván immár mindezeket, emlékezzél meg róla, hogy por és hamu vagy, porrá és hamuvá lész is. Az mily mondással és Ceremoniákkal int minket az Anyaszentegyház az penitentia tartásra, és azért hamuval béhintvén fejünket, azt mondja: *Memento homo etc.* Annak okáért tarts penitentiát. Én is e jelen való prédikációmban megmutatom, hogy mi végre cselekszi az Anyaszentegyház ezt az Ceremoniat, hogy¹⁵ így e mai napon az ő fiainak hamuval béhintvén fejeket. Arra inti, hogy megemlékeznék arról, hogy hamu és por és hamuvá porrá kel[1] lenni etc.

Memento homo quia pulvis es etc.

Az bölcs Philosophusok, hogy minden természet szerént való¹⁶ dolognak végére mehetnének, annak az ő tulajdonságát két avagy három szó által akarták megmagyarázni. Az midőn¹⁷ az embert meg akarták volna magyarázni, az ő tulajdonságát mint egy csomóban kötvén, azt mondák: *Homo est ab rationale*: mert áll testből, azért áll értelmes lélekből, azért racionális. Azért illendő emberi állatnak magát megismérni, hogy [mint] állat rothadandó, de mindazonáltal, okosságos, amely okosság által tudja

¹⁰ Az eredetiben: „ieleiével”.

¹¹ Javítás a szövegben.

¹² Az eredetiben: „külömb féle”.

¹³ Az eredetiben: „halaldo”.

¹⁴ A szó előtt javítás a szövegben (áthúzott szó).

¹⁵ Előtte javítás (áthúzott szavak).

¹⁶ A sor fölé beszúrás: „természet szerént való”.

¹⁷ Javítás a szövegben (kiegészítő beszúrás a szó fölött: „amint”).

magának minek lennyi. Innét vala, hogy Apollónak ama bölcs mondását igen megböcsülik vala: *Nosce te ipsum* régenten; úgyhogy a Templomoknak ajtaja feliben aranybötökkel jedzették vala fel ezt az három igét, *Nosce te ipsum*.

Az Anyaszentegyház is azért ezt az 40 napi üdőt nem egyébre rendelte, hanem hogy az ember magát megismérné, és a bűnt elhadná, azért juttatja eszébe, hogy csak por és hamu volna. De mivel hogy az embernek az ő mivolta a testből és lélekből vagyon, azért mind a két részről erős okokat hozhatok elől, hogy a bűn eltávoztassék. És először [f. 26r] ami a léleknek részéről illeti: mert mivelhogy a lélek az Istennek képe, nagy méltósággal és szépséggel ékesített fel, és innét vagyon, hogy nagy méltatlan dolog az embernek a bűn által megmaculálni. Hogyha amaz híres-neves Apilles nevű képíró, valami legszebb dolog volt az világban, annak képét leíratta volna, gondolod-e, minémő szép lett volna az a kép. Vedd eszedben immár ember, minek vagy te képe, az Istennek, aki végzetlen szépség. De vajon kinek kezei által formáltatott ez az szép kép? Az Istennek kezei által bizonyára: mert immár vedd eszedben, minémő nagyra kell teneked ezt a képet böcsülnöd, és minémő illetlen és méltatlan dolog teneked ezt a képet megrútétanod a bűn által és mocskolnod. Azért int a Bölcs is. *Fili in ma[n]suetudine serva animam tuam, et da illi honorem s[ecundu]m meritum suum.* [Eccl. 10] És ennek okát is adja, mondván azon¹⁸ hel[y]en: *Peccantem in animam suam, q[ui]s iustificabit et quis honor[ific]abit exhonorantem animam suam.* Pythagoras Philosophus is régenten csak az természetnek világoosságából¹⁹ is megismérte vala eztet, és azért szokta vala mondanyi a több bölcs mondási között: *Imaginem Dei ne afferas in omulo.* Amily mondását magyarázván Sz. Hier[onymus]: *Animam alliges corporiis sensibus et voluptatibus.* A régi Aegyptiusok a lelket értik vala az héján avagy kányán, ki néha az levegőégben röpdös, és néha nagy hertelen a földre bocsátja magát: mert a lélek az ő természeti szerént az eget kívánja, a mennyei dologról gondolkodik és elmélkedik. De az testtől megsúlyosbítatván az földre száll. Evvel az okkal, mely²⁰ a léleknek részéről vagyon, hogy minket az Anyaszentegyház a penitentiartásra hozna, arra int, meggondolnánk magunkot, micsodák²¹ volnánk. Állunk testből és lélekből, a lélek föl siet. A test alá; porrá léssen, azért mondja: *Memento homo quia pulvis.* Noha az első ok igen illendő és hasznosb, az ki a halálos bűnben nincsen, hogy megismérvén az ő lelkének nagy méltóságát, az bűnnek undokságában ne essék. De annak immár, az ki az bűnben [f. 26v] esett, méltó és nyilvánvaló ok adatik. *Quia pulvis es:* és nem ok nél[ül]kül, mert amily ajtón a bűnös ember az Istenhez mehet, az [az] alázatosság, és nagy mód ez, mely a bűnös embert megalázza. És azért mondja az Anyaszentegyház e mai napon a bűnös embernek: *Memento etc.*, mivelhogy por vagy, melyet lábaink-

¹⁸ A szó előtt javítás a szövegben (áthúzott szó).

¹⁹ Előtte javítás a szövegben (áthúzott szó).

²⁰ Előtte áthúzva: „és erősséggel”.

²¹ A szó előtt javítás a szövegben (áthúzott szó).

kal tiprunk. Alázd meg magadat, *quia pulv. etc.* Azért mondja Isaias is: *Descende, sede in pulvere, virgo filia Babilon: sede in terra; non est solium filiae Caldaeorum* [Isai. 47.] Akarod-é hallanyi: Acháb, kinek az ő hamu és pap volta eszében jutván, magát megalázza, miképpen tetszik az Istennek, hogy ő maga bizonyrágot tévén, az Isten felőle azt mondja: *Nonne vides Achab humil[i]atum coram me.* [R. 21.] Innét vőn okot az bölcs is, hogy azt mondaná: *Humilia valte spiritum tuum quoniam vindictu carnis impii ignis et vermis.* [Eccl. 7.] Dávid is ebben dicsekedik: *Humiliatus sum nimis, et rugiebam a gemitu cordis mei.* [Ps. 37.] Ádámnak is, hogy magát megalázná, azért mondatik: *Pulvis es.* És méltán mondaték ez Ádámnak, és most is méltán mondatik minden bűnös embernek. Mert fel akará Ádám magasztaltatni magát, de hogy megalázná magát, *Pulvis es et in pulverem etc.* az mondaték néki, hogy magát fel ne magasztalná, és az Istenhez hasonlónak ne tenné, amint azelőtt igyekezik vala. Úgy jára Ádám, mint némely gyermek, akit a szülék az útra teszik, hogy valaki felnevelje, valami jó és Istenes emberek találjanak reá. Felnevelék és végtére a gazdára kitémod,²² eszében juttatja osztán a gazda, ki volt etc. Így az Isten is Ádámnak eszében juttatta, ki volna, midőn hasonlónak akarna lenni. *Memento homo etc.* Ne kevélykedjél tehát és ne üss pártot Istened ellen, ki tégedet ennyire felnevelt, és sok javaival meglátogatott, hanem: *Memento etc.* [...]

²² A szó előtt javítás (áthúzott szavak).